

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKLER'DE MECLİS HAYATI

Y. Doç. Dr. Kemal GÖDE*

Türk devlet düzeninde METE'nin kurmuş olduğu HUNLAR'dan ATATÜRK tarafından kurulan TÜRKİYE CUMHURİYETİ'ne kadar, tarihî seyir içinde, demokratik birer kuruluş olarak değerlendirebileceğimiz, meclis hayatının varlığı ve aralıksız devam edip geldiği, tarihin ifâdesi olarak görülmektedir. Prof. Dr. Afet İnan, ATATÜRK'ün bu konudaki görüşlerini şöyle tesbit etmiştir : «Türk Milleti, en eski tarihlerinde, meşhur kurultaylarıyla, bu kurultaylarda devlet reislerini intihap etmeleriyle demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir. Son tarih devirlerinde, Türkler'in teşkil ettikleri devletlerde başlarına gelen padişahlar, bu usûlden ayrılarak müstebit olmuşlardır»⁽¹⁾.

ATATÜRK'ün ifâdesiyle, «Demokrasi, esas itibariyle siyâsi mahiyettedir, fikridir, ferdîdir, müsavattperverdir. Demokrasi, memleket aşkıdır, aynı zamanda babalık ve analıktır»⁽²⁾. Bu cümleden olarak, Prof. Dr. Osman Turan, eski Türk devlet idâresindeki danışma ve meşvereti, yâni demokrasi anlayışını özetle şöyle dile getirmiştir. Eski Türk kağan ve sultanları, cihân hâkimiyetine sâhip bulunmak inancı ile milletin ve tebaanın velisi veya babası sayılıyordu. Bu velilik sıfatı dolayısıyla eski Türk kağan ve sultanlarının, yabancı müstebit hükümdarlardan çok farkı olarak, yüksek insanî vasıflarda ve demokratik ruhta bulduklarına; millet ve tebaalarına karşı adâlet, şefkât ve himaye gösterdiklerine şahit olunmaktadır. Türk kağan ve sultanlarının, yabgu ve meliklerinin, Oğuz töresine ve onun tâyin ettiği hukukî kaidelere göre beylere ve devlet adamlarına, halka umûmî ziyafet (toy, şölen) vermeleri ve bu esnada sofraya ve saray eşyasını yağma ettirmeleri babalık sıfat ve vazifesinin icabı bir an'ane olarak görülmektedir.

(*) E.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi

(1) Afet İnan, M. Kemal ATATÜRK'ten Yazdıklarım, İstanbul 1971, s. 69.

(2) Afet İnan, a.g.e., s. 71-72 ve Mustafa Kemal Atatürk'ün el yazmalarından örnekler kısmına bakınız.

Bu an'ane, demokratik bir anlayışın gereği olarak fasılasız yerine getirilmektedir. Türk kağan ve sultanları, milletin ve tabanın babası olmak sıfatıyla, onun hesabına çalışmayı millî ve dinî bir vazife saymışlardır. Bu cümleden olarak, **Hun hükümdarları**, savaşları sâdece milletin menfaati için yaptıklarını; ahlâk ve an'anelerinin Çinliler'den üstün olduğunu ifade etmişlerdir. **Göktürk Kağanları'nın** kitabelere geçmiş millî ve demokratik vazifeleri ise şöyle dile getirilmiştir: «**Kardeşim Kültiğin ve Beyler'imle çalıştım. Göçmüş ve dağılmış halkı topladım. Yoksul ve bitkin halkı giydirip, doyurdum. Fakir halkı zengin ettim. Az milleti çoğalttım. Tanrı irade eylediği için milleti dirilttim. Türk Milleti için gece uyumadım, gündüz oturdum.**» Türk milleti ile bütünleşen ve ona bir çeşit hesap veren **BİLGE KAĞAN**'daki bu babalık sıfat ve vazifeleri, aynı duygu içinde **Dede Korkut Kitâbı**'nda, **Oğuz Beyi**'nin ağzından: «**Aç görsem doyurdum, yalnızca görsem donattım**» ifâdeleriyle işlenmiş ve sanki **Dede Korkut, Orhun Kitâbeleri**'nden bir parçayı nakletmiştir. **Kâşgarlı Mahmud** da, idâre edenlerle idâre edilenlerin saygı ve sevgi ölçüleri içerisinde bayram ve düğünlerde münasebette bulduklarını ve millî kaynaşmayı kuvvetlendirdiklerini dile getirmiştir⁽³⁾.

Balasagunlu Yusuf, döneminin demokrasi hayatını değerlendirmiş ve görüşlerini «**Hâkimiyet, devlet kudreti veren bilgi**» mânâsına gelen «**Kutadgu-Bilig**» adlı eserinde: «**Hizmet et, bey olursun**» şeklinde özetlemiştir⁽⁴⁾.

Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk, ünlü **Siyâset-nâmesi**'nde, **Sultan Tuğrul, Sultan Alparslan** ve **Sultan Melikşâh**'in cihân âilesinin babası olmaları sebebiyle; onların, babalık şefkati, himmeti, cömertliği ve hediyeleri bol ve sofraları o nisbette büyük ve halka açık olmalıdır derken, sözü edilen sultanların icraatını ve **Türk töresinin** icabını dile getirmiştir⁽⁵⁾.

Yazıcı-oğlu, bu devirde **Oğuz töresi** ve ziyâfetlerin nasıl hüküm sürdüğünü ve usüllerini meydana koymuştur⁽⁶⁾. **İbn Batûta**, **Anadolu**'da **Türk Beyleri**'nin meclis tertip ettiklerini, kabul resmî yaptıklarını, toy ve şölen düzenleyerek şehirli-köylü, ecnebi-misâfir herkese ve devlet adamlarına

(3) Osman Turan, **Türk Cihân Hükimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul 1969, c. I, s. 102-105; İ. Kafesoğlu, «Eski Türkler'de Devlet Meclisi (Toy)», TK., 211-214/24.

(4) Bak.: Yusuf Has Hacib, **Kutadgubilig**, Çeviri: Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1974; **Kutadgubilig I**, Metin, Ankara 1979.

(5) Nizâmü'l-Mülk, **Siyâset-nâme**, Haz.: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1982, s. 163-164.

(6) Yazıcı-zâde, nşr. Th. Houtsma, s. 204-205'den naklen Turan, a.g.e., s. 106.

ziyâfet çektiklerini meşhur **Seyâhat-nâmesi**'nde zikretmiştir⁽⁷⁾. **Yunus Emre** de «**Malın yağmalatılmasını**» ilâhî aşka bir vasıta ve manevî bir «toy» saymıştır⁽⁸⁾. **Oğuz Han**'ın ve **Bayırdır Han**'ın muhteşem toyları hakkında verilen destanî bilgiler, göçebe devletlerinde tarihî bir mahiyet alarak, kendini göstermiştir. Bu cümleden olarak **Karakoyunlu** ve **Akkoyunlular**'da toylar göçebe husûsiyetlerini daha fazla korumuştur. Kayı boyundan olan ilk Osmanlı Sultanları da, bu an'aneyi devam ettirmişlerdir. **Osman, Orhan, Murad Gâzilerin** ve diğer **Osmanlı Sultanları**'nın verdikleri ziyâfetler ve yaptıkları faaliyetler **Oğuz töresinin** gereği olarak değerlendirilmiştir⁽⁹⁾.

Cumhuriyetimizin kurucusu ATATÜRK de, bu tarihî gelişmeyi, «**Millete efendilik yoktur, hizmet etmek vardır. Millete hizmet eden onun efendisi olur**» ifâdeleriyle devam ettirerek, pekiştirmiştir.

Görülüyor ki, Türk devlet telâkkisinde **millete, devlete, vatana ve töreye** hizmet esas olduğundan, bunlara uyan idâreciler zamanında her şey güzel, uymayan idâreciler zamanında ise her şey altüst olmuştur.

Dünden bugüne tarihî akış içinde idâre edenler ile idâre edilenler arasındaki bütünleşme faaliyetlerine dâir bu genel açıklamalardan sonra, şimdi de çalışmamızın esasını teşkil eden **TÜRKLER'DE MECLİS HAYATI**'ni, yine tarihî seyir içinde umûmî hatlarıyla şöyle ifâde etmeye çalışalım.

Türkler'de demokratik bir kuruluş olan meclisleri; **İslâm Öncesi Dönem**'de : **Kurultay**; **İslâmî Dönem**'de: **Divân, Divân-ı Hümâyun, Meclis-i Umûmî** ve **Cumhuriyet Dönemi**'nde de : **Türkiye Büyük Millet Meclisi** olarak görmekteyiz.

İslâm Öncesi Dönem'de **Kurultay** : **Asya Hun Devleti**'nde ve ondan sonra kurulan Türk devletlerinde hükümdarın icraatını millet, meclisler aracılığıyla yaptırıyordu. Bu devletlerde bir **daimî meclis** (danışma kurulu veya devlet meclisi), bir de her yılın dokuzuncu ayında toplanan **umûmî toplantı** vardı ki, bunda ordu teftiş edilir, hayvan sayılır ve memleket meseleleri hakkında genel görüşmeler yapılırdı. Bu toplantıyı Batılı yazarlar «**millet meclisi**» olarak değerlendirmişlerdir. **Avrupa Hun İmparatorluğu**'ndaki askerî, malî ve siyâsî meselelerde başvuru benzer bir kuruluşa «**seçkinler/seçilmişler meclisi**» adı verilmektedir. **Göktürkler**'de devlet meclisi ihtimal daimî idi. Çünkü, yalnız askerî ve siyâsî meselelerin değil, iktisâdî ve harsî işlerin de burada konuşulup, karara bağlandığı anlaşılıyor. Bu meclis **Uygurlar**'da görüldüğü gibi, gerektiğinde hânedan dışından «**han**» da seçebi-

(7) İbn Batûta, *Seyâhatnâme*, Trk. trc. M. Şerif, c. I, s. 352 vd.

(8) **Yunus Emre Divânı**, Nşr. A. Gölpınarlı, s. 32, 166.

(9) Turan, a.g.e., s. 107-109; F. Sümer, *Oğuzlar*, Ankara 1972, s. 412.

liyordu. **Hazarlar'da** da bir ihtiyarlar meclisi, **Tuna Bulgarları'nda** bir millet meclisi vardı⁽¹⁰⁾. **Devlet Meclisi Üyeleri** : **Ayguç** (devlet müşaviri) veya **üğe** (öğe), **buyruklar** (bakan), **içbuyruklar** veya «**içirgü kalabur**» (iç kılavuz : lider, önder) yanında **inanç**, **tarkan**, **apa**, **boyla**, **yula**, **bag(a)n**), **ataman**, **tudun**, **yuğruş**, **külüg**, **çavuş**, «**atı**» (Göktürkler'de) ve «**babacık**» (Hazarlar'da) gibi ünvanları taşıyan büyüklerdir⁽¹¹⁾.

Oğuz Kağan, altı oğlunu toplamış ve onlara birçok öğütler vermişti. Bundan sonra beyleriyle milletini bir araya getirerek, büyük şöenler ve ziyâfetler verdiğini de görüyoruz. **Eski Türk kağanları**, harplerden önce ve sonra, bütün milleti toplar ve onlara büyük ziyâfetler verirler. Bu toplantılar, aynı zamanda birer «**kurultay**» ve «**danışma**» toplantıları idiler⁽¹²⁾.

Mete Han zamanında başlayan bu **kurultay** ve **toplantılara** bütün illerden katılınyordu. Katılanlar arasında, halktan, prenslerden, kumandanlardan, memurlardan, boy beylerinden ve tümen beylerinden, ordu ve hakanlık teşkilâtına girmiş bulunan reislerden temsilciler bulunurdu. Türkler'in millî meclisleri durumunda olan bu kurultayın aldığı kararlara **Hakan** uymak zorunda idi⁽¹³⁾.

İslâmî Dönem'de Divanlar : Farsça bir kelime olan «**divan**» sözü, **Abbasiler'den Selçuklular'a** ve onlardan da **Osmanlılar'a** geçmiş olup, «**topluluk**» mânasına gelmektedir⁽¹⁴⁾. **Divan** tabiri, Fransızca'daki «**conseil des ministres**» olup, bugün kullandığımız «**Bakanlar Kurulu**» nun tam karşılığıdır⁽¹⁵⁾.

Büyük Selçuklular'da Divân : Selçuklular, **Orta Asya** ve **Abbasi** tesiriyle divan teşkilatını daha da geliştirdiler. **Büyük Selçuklular'da** devlet işleri, **Büyük Vezir'in** başkanlığında toplanan **Divan-ı Saltanat (Büyük Divan)** tarafından idâre edilirdi. Hükümetin başında bulunan bu **Büyük Vezir'e dört vezirlik (bakanlık) bağlıydı**. Bunlar, iç ve dış yazışmalarla (**Tuğra Divanı**), maliye işleriyle (**İstifa Divanı**), ordunun eğitim - donatımı ile (**Arz Divanı**) ve umûmî teftişle vazifeliydiler. Askerlik ve adâlet işleri dışındaki bütün devlet memurları ve muameleleri tamamen müstakil bir kuruluş (**Divan-ı İşraf**)

(10) İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Ankara 1977, s. 226-227.

(11) Kafesoğlu, a.g.e., s. 232-233.

(12) Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul 1971, c. I, s. 72; Kafesoğlu, a.g.e., s. 227; R. Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s. 247.

(13) Ziyâ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Haz. : İ. Aka-K.Y. Koprıman, İstanbul 1976, s. 239.

(14) M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. I, s.456-457'de «divan» tabirinin doğuşu ve gelişmesi hakkında bilgi vardır.

(15) Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, c. VIII, s. 448; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 501.

tarafından kontrol edilirdi. Taşra ise, **Büyük Divan'a** bağlı ve merkez şehirlerinde birer «**şihne : askerî vâli**» bulunan eyâletlerle, melikler idâresindeki bölgelere ayrılmıştı. Buralarda, türlü renklerde bayrakları, çetrelere (şemsiye) bulunan ve izne bağlı olmak üzere sikke kestiren bu melikler ile askerî komutanların, umûmî vâlilerin ayrı ayrı vazifeleri ve merkezdekinden daha çok ölçüde olmak üzere, birer divanları vardı. **Şehzâdelerin ve Meliklerin** yanında, onların askerî ve siyâsî bakımlardan yetiştirilmeleriyle görevli «**Atabey**» ler bulunurdu⁽¹⁶⁾.

Anadolu Selçuklularında Divân : Büyük Selçuklular'da olduğu gibi, Anadolu Selçuklularında da, Sultan'ın en yakın yardımcısı olan Vezîr'in başkanlık ettiği bir divân teşkilâtı vardı ki, bu divân savaşa ve barışa karar verir, büyük devlet memurlarını göreve alır ve büyük davalara bakardı. **Büyük Selçuklular'daki Divân-ı Vezâret, Divân-ı Tuğra, Divân-ı İstifa, Divân-ı İshraf ve Divân-ı Arzu'l Çeys'e** ek olarak **Anadolu Selçuklularında : Niyâbet-i Saltanat** (Divân-ı Vezâret'den sonra ikinci derecede bir divân olup, sultanın yokluğunda devlet işlerine bakardı); **Niyâbet-i Hazret** (Selçuklular'ın Moğol hâkimiyetini tanımalarından sonra, merkezde bulunan Moğol Nâibi); **Pervâ necilik** (Pervâneci'nin başkanlığında, arazi defterlerine ve ikta'lara bakardı); **Emîr-i Dad** (Adliye işlerine bakan en yetkili organ); Bunlardan her biri bir bakanlık olup, hepsi birden hükümeti teşkil etmektedir⁽¹⁷⁾.

Anadolu Beyliklerinde de divân teşkilâtının varlığı bilinmektedir. Divâna **vezîr** veya **sâhib-i âzam** denilen şahıs başkanlık ederdi. Bu vezîr askerî işlere bakmayarak, devletin kanun ve nizâmlarının tatbikiyle uğraşır. Bugünkü Bakanlar Kurulu'nun aynısı diyebileceğimiz bir kuruluş devlet ve hükümet işlerini yürütmektedir⁽¹⁸⁾.

Osmanlılar'da Divân-ı Hümâyûn : Devletin iç ve dış işlerinin yürütülmesini sağlayan kuruluşa Osmanlılar'da önceleri, «**Divân**» veya «**Divân-ı Hümâyûn** (Padişah'ın divânı, Osmanlı Hükümeti, Bakanlar Kurulu) adı verilmiş, sonraları devlet sona erinceye kadar, «**Bâb-ı Âli**» (Paşa Kapısı) denilmiştir⁽¹⁹⁾. **Fatih Sultan Mehmed'e** kadar **Sultanlar'ın; Fâtih ile Sadr-ı Âzâmlar'ın** başkanlık ettikleri Divân teşkilâtı **Osmanlılar'da Orhan Gâzi** ile ku-

(16) İ. Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, s. 145-147; Aynı müellif, **Türk Millî Kültürü**, s. 310; M. Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 93-101; W. Barthold-M.F. Köprülü, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, s. 125'deki «Divân çeşitleri» başlığına bak.

(17) Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 30; Aynı müellif, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, s. 78-90.

(18) Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 4; Aynı Müellif, **Anadolu Beylikleri**, s. 200.

(19) Pakalın, a.g.e., c. I, s. 462-465; Öztuna, a.g.e., c. VIII, s. 448.

rulmuş⁽²⁰⁾, **Yıldırım Bâyezid** ile geliştirilmiş⁽²¹⁾ ve **Fâtih Sultan Mehmed** ile de son şeklini almıştır⁽²²⁾. Sultan **Fâtih**, divan teşkilâtında bâzı değişiklikler yaparak, «**kanunnâme**» ile yeniden düzenledi. Yapılan bu değişiklikleri şöyle sıralayabiliriz : **Fâtih** ile sultanın divana başkanlık etmesi sona erecek, bundan böyle **Sadr-ı Âzam**'lar başkanlık etmeye başladı. Toplantı sonunda, divan üyeleriyle Sultan'ın yemek yemeleri usûlü kaldırılarak, üyelerin toplantı hakkında Sultan'a bilgi vermeleri usûlü getirildi. Üyelerin divanda protokola göre oturmaları esasını getiren **Fâtih**, her üyenin görev ve yetkilerini belirledi. Gene O'nun devrinden itibaren divan, haftada dört gün **Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı** toplanmaya başladı⁽²³⁾. **Divan-ı Hümâyûn**'un iki özelliğinden biri, onun bir **kurul** olması; diğeri ise, **bürokratik** bir teşkilât olmasıdır.

Divân-ı Hümâyûn'un kurul olarak yapısı: Divân-ı Hümâyûn'da üyeler ve onların çalışmalarına yardımcı olan görevliler bulunur. Divân-ı Hümâyûn'un çalışmalarını **Sadr-ı Âzam, Sultan'a** karşı sorumlu olarak yürütür. **Sadr-ı Âzam**'dan sonra gelen üyeler şunlardır : **Kubbealtı Vezîrleri, Nişancı, Kazaskerler, Defterdârlar, Kaptan Paşa, Yeniçeri Ağası,** İstanbul'da bulunduğu zaman **Rumeli Beylerbeyi** ve İslâm Dini ile ilgili meselelerde görüşleri alınmak üzere **Şeyhülislâm**⁽²⁴⁾.

Divân-ı Hümâyûn'un bürokratik teşkilâtı : Divan-ı Hümâyûn'da görüşülecek işleri sıraya koyan, görüşülüp karara bağlayan, konuları kayda geçiren, ilgililere bildiren mühim bir teşkilât olarak «**Reisü'l-Küttâblık**» bulunmakta olup, Reisü'l Küttâb'ın başkanlık ettiği bu teşkilât şu kalemlerden meydana gelmiştir : Evrak ve sicillere bakan **Beylikçi veya Divan Kalemî, Has**'lar dışındaki yüksek rütbelilerin özlük işlerine bakan **Rüüs** yada **Nişan Kalemî,** yüksek rütbeli görevlilerin kayıt ve sicillerini tutarak, özlük işlerini yürüten **Tahvil Kalemî,** Reisü'l-Küttâb'ın özel kalemî olarak, onunla ilgili kayıtları tutan ve dışişleriyle uğraşan **Amedî Kalemî**⁽²⁵⁾.

(20) İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,** Ankara 1964, s. 1; Aydın Taneri, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-ı Âzamlık,** Ankara 1974, s. 42-43; Pakalın, a.g.e., s. 464.

(21) Uzunçarşılı, a.g.e., s. 1; Pakalın, a.g.e., s. 464.

(22) Pakalın, a.g.e., s. 465; Taneri, a.g.e., s. 45-46; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 2-3.

(23) **Kanunnâme-i Âli Osman,** s. 10-27; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 4; Taneri, s. 45-46. Pakalın, a.g.e., s. 463-464; Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi,** s. 241.

(24) Bk. Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,** s. 13-248.

(25) Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 39-58 ve s. 242-248; Üçok - Mumcu, s. 241-245; Taneri, s. 45 vd.

Divân-ı Hümâyûn'un çalışması : Toplantıda görüşülecek işler, **Reisü'l-Küttab** tarafından hazırlanır ve **Nişancı**'ya gösterildikten sonra, belli bir gündeme bağlanırdı. Toplantı sabah erkenden başlar, çok sıkı teşrifat kurallarına uyularak, üyeler Saray bahçesinde «**Kubbealtı**» (Kanuni Devri Sadr-ı Âzamları'ndan İbrahim Paşa tarafından yaptırılan kubbeli bina) denilen yerde yerlerini alırlar, gerekli dua ve diğer teşrifat formaliteleri yerine getirildikten sonra, toplantı başlardı. İlk önce iç ve dış en mühim devlet meseleleri görüşülüp, karara bağlanır, gerekirse **Nişancı** tuğra çekip, verilen kararı «**ferman**» şekline getirirdi. Sonra diğer devlet işleri görüşülür, en sonunda da yapılan şikâyetler dinlenirdi. Vatandaşlar, **Divân-ı Hümâyûn**'a dileklerini yazılı ve sözlü olarak arz edebiliyorlardı⁽²⁶⁾. Divan, hangi din ve mezhepten olursa olsun, hangi sınıf ve tabakadan bulunursa bulunsun kadın-erkek herkese açıktı. İdârî, siyâsî, örfî işler doğrudan doğruya, diğerleri gerek görüldükçe ve müracaat üzerine görüşülür ve karara bağlanırdı. İdâre edilenlerin biribirlerinden ve idâre edenlerden şikâyetleri ya divanda görüşülür, yada ilgililere havale edilerek, mutlaka çözümlenirdi. **Divân-ı Hümâyûn** çalışmaları, tam bir uyum içinde yürütülür ve devlet işleri görüşülürken her üye düşüncesini hür olarak söyler, uzmanlık konularına giren işlerde, yetkililerin görüşlerine saygı gösterilirdi. **Divân**'da varılan kararlar, neticeye bağlanan işler, ancak «**arz**» yoluyla **Sultan**'a bilgi verildikten sonra kesinleşirdi. Sultan'ın bu kararları değiştirme yetkisi vardı. Sultan, Divân çalışmalarını kafes arkasından dinlerdi. O sebeple, her üye dikkatli hareket ederdi. Görülüyor ki, **Osmanlı Sultanı**'nın hâkimiyet hakkının gölgesinde toplanan **Osmanlı Devleti Divânı**, devletin en yüksek bir organı idi⁽²⁷⁾.

Divân-ı Hümâyûn toplantıları işinin mahiyetine göre üçe ayrılırdı : Kapıkulu Ocakları'nın maaşlarının dağıtılması ve elçiliklerle ilgili divâna «**Ulûfe ve Galebe Divânı**»; Fevkâlede hallerde padişahın başkanlığında toplanan divana, üyeler ayakta bulduklarından «**Ayak Divânı**»; Devletin idâresi ile ilgili her türlü işlerin görüşülüp, karara bağlandığı, halkın şikâyetlerinin dinlenip, hal çarelerinin bulunduğu divana «**Mutad Divân**» isimleri verilmektedir⁽²⁸⁾.

Divânda görüşülen örfî ve idârî işleri **Vezîri Âzam**; arazi işlerini **Nişancı**; şer'î ve hukukî işleri **Kazaskerler**; malî işleri **Defterdârlar** yürütürdü. Bunlar, karar mevkiinde bulunan üyeler olup, **Reisü'l-Küttab**, **Çavuşbaşı** gibi

(26) Uzunçarşılı, a.g.e., s. 13; Üçok - Mumcu, a.g.e., s. 245-246; Taneri, a.g.e., s. 46 vd.

(27) Uzunçarşılı, a.g.e., s. 13; Üçok - Mumcu, a.g.e., s. 246-247.

(28) Uzunçarşılı, a.g.e., s. s. 13-14; Aynı müellif, **Saray Teşkilatı**, s. 223-229; **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 501-502; Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, c. VIII, s. 452 vd.

vazifeliler de Dîvân'da ayakta iş görürlerdi. Bunlardan başka, Yeniçeriler ile ilgili hususlarda **Yeniçeri Ağası**, donanma ile ilgili **Kaptan Paşa, İslâm Dini** ile ilgili işlerde ise **Şeyhülislâm** Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarına katılır, görüşleri alınır(29).

Dîvân-ı Hümâyûn toplantıları, Sultan merkezde ise merkezde, Sultan seferde ise orada toplanırdı. Ama bu toplantılar umûmiyetle merkezde yapılagelmiştir.

Yukarıda ifâde ettiğimiz divanlardan başka, devletin işlerini yürüten şu divânları da sayabiliriz; **İkinci Dîvânı (Vezîr-i Âzam Dîvânı)** : Dîvân-ı Hümâyûn'da görüşülüp, karara bağlanamayan veya Hükümdar'a bildirmeye gerek görülmeyen, gerek resmî ve gerekse gayrî resmî işler, **Vezîr-i Âzam'** in kendi konağında kurduğu divânda görüşülür ve karara bağlanırdı. Bu divan, XVII. yüzyıldan sonra, önem kazandı ve **Dîvân-ı Hümâyûn'**un yerini aldı(30). **Cuma Dîvânı** : Cuma günleri, Dîvân-ı Hümâyûn toplanmadığı için, Vezîr-i Âzam'ın başkanlığında **Rumeli** ve **Anadolu Kazaskerleri'nin Paşa Kapısı**'nda toplanarak, davalara baktıkları divândır. **Çarşamba Dîvânı** : Vezîr-i Âzam'ın başkanlığında her çarşamba günü **İstanbul, Galata, Eyüp** ve **Üsküdar Kadıları'nın** toplanıp, dava dinledikleri divandır. Bu divanlardan **Cuma Dîvânı'nı** bugünkü **Yargıtay'a**, **Çarşamba Dîvânı'nı** da **İstinâf Mahkemesi'ne** benzetmek mümkündür(31).

Şehzâde Dîvânları : Vâli Şehzâdelerin mahiyetinde, Dîvân-ı Hümâyûn'daki vazife sâhipleri gibi, «**Dîvân Heyeti**» bulunurdu ki, bu heyettekiler âlim ve şair idiler. Sultan maiyeti gibi **Lâlâların, Kapıcıbaşı, Solak, Silahdar, Mir-i Âlem, Kapı Ağası** gibi Hükümet tarafından seçilen memurları vardı. Ayrıca yanlarında, Hükümet memuru olarak; **Nişancı, Defterdâr, Reisü'l-Küttâb, Çavuşbaşı, Kapıcılar Kethüdası** gibi vazifeliler vardı. Sultanların Şehzâdelerin yanında, Şehzâdelerin de Sultanların yanında, kendilerine gerekli bilgileri veren memurları da vardı(32).

Dîvân-ı Hümâyûn'un önemini kaybetmesi : Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri, devletin iç ve dış işlerini yürüten **Dîvân-ı Hümâyûn**, XVII. Yüzyıldan itibaren, eski önemini yitirerek, yerini «**İkinci Dîvânı**» na terketmiştir. Sâdece, maaş dağıtma ve elçi kabul etmede toplanan **Dîvân-ı Hümâyûn**, **III. Mustafa** zamanında, halkın dertlerini dinlemek gâyesiyle, Salı günlerinde toplanması için karar verilmişse de, bundan bir netice alınamayarak,

(29) Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 501; Taneri, a.g.e., s. 42-104.

(30) Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, s. 136 vd; Öztuna, a.g.e., s. 448

(31) Üçok - Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 249.

(32) Uzunçarşılı, **Saray Teşkilâtı**, s. 122-130.

XVIII. Yüzyılda yalnız merâsim aracı olarak kalmış ve **Tanzimat**'tan sonra ise iyice silinmiş; adı, yeri ve bâzı vazifeleri bir süs gibi saklanmıştır⁽³³⁾. Bundan sonra, **Osmanlı Devleti**'nin iç ve dış işleri, «**Paşa Kapısı Divânı**»nda görüşülmüş ve yürütülmüştür.

Paşa Kapısı-Bâb-ı Âli : Onsekizinci asır sonlarına yakın bir zamana kadar **Paşa Sarayı**, **Paşa Kapısı**, **Bâb-ı Âsafi**, **Sadr-ı Âzam Kapısı**, **Veziir Kapısı** ve bazen de sadece **Kapı** denilen «**Sadr-ı Âzam Sarayı**» na **I. Abdülhamid** Devri'nden itibaren **Bâb-ı Âli** denilmiş; Sefirler ve Ecnebler tarafından «**Sublime Porte**» yani «**Bâb-ı Âli** olarak anılmış ve İmparatorluğun sonuna kadar bu isim devam etmiştir⁽³⁴⁾.

Bâb-ı Âli : Teşkilât olarak, **Veziir-i Âzam**'ın idâresinde üç dâireden ibaretti. Bunlar, **Sadr-ı Âzam**'ın yardımcısı durumunda iç ve millî savunma işleri ile uğraşan **Kahya Bey**'in; dışişleri, divan gündemi ve tercümanlık işleriyle görevli **Reisü'l-Küttâb**'in; halk ile **sadr-ı âzam** arasındaki işler ile zaptiye, teşrifat ve mabeyn bakanlıklarını yürüten **Çavuşbaşı**'nın âmirlik ettikleri dâireler olup, devlet işleri bu dâireler tarafından düzenli bir şekilde yürütülüyordu⁽³⁵⁾. Önceleri, **Sadr-ı Âzam**'ın ikâmetgâhi olarak kullanılan **Bâb-ı Âli**, **Yeniçeri Ocağı**'nın kaldırılmasından sonra, tamamen resmî devlet işlerinin yürütüldüğü yer haline gelmiştir. **Bâb-ı Âli**'nin teşkilâtında da mühim değişiklikler yapan **II. Mahmud**, bugünkü «**Bakanlar Kurulu**» ve «**Bakanlıklar**»ın temelini atmıştır⁽³⁶⁾.

Meclis-i Hâs : **Yeniçeri Ocağı**'nın kaldırılmasından sonra, **Divân-ı Hümayûn** tâbiri yerine kullanılmış olup, buna «**Meclis-i Vükelâ**», «**Meclis-i Hass-ı Vükelâ**» da denilmiştir. **Sâdr-ı Âzam**'ın başkanlığında toplanan bu meclis, devletin iç ve dış işleri hakkında karar vermeye yetkili olup, bugünkü anlamda «**kabine**» (**Bakanlar Kurulu**) karşılığına gelen bir kuruluş olarak tarihe geçmiştir⁽³⁷⁾.

Osmanlı Devleti'nde Danışma Meclisi : Çok büyük bunalım zamanlarında, savaş açma ve barış yapma gibi durumlarda, karar verme sorumluluğunu tek başına göze alamayan **Sultan** ve **Veziir-i Âzam**'lar, devlet idâresinde çalışan ve çalışmış bütün ileri gelenleri ülemâyı toplarlardı. Emekli devlet adamları ve hattâ zimmî din adamları bile bu meclise katılırlardı.

(33) Pakalın, a.g.e., c. I, s. 464-465; c. II, s. 47-48; Öztuna, a.g.e., c. VIII, s. 448-449.

(34) Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, s. 249.

(35) Pakalın, a.g.e., c. I, s. 136-139; T. Gökbilgin, **İA**, c. 174 vd.

(36) Pakalın, a.g.e., c. I, s. 138-139; E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. V, s. 152.

(37) Pakalın, a.g.e., c. I, s. 465 ve c. II, s. 429-430'a bakınız.

Herkes fikrini söyler, neticede belli bir karara varılır ve bu padişaha arz edilirdi. **Reisü'l-Küttab** ve **Kâhya Bey** bu meclisin raportörlüğünü yaparlardı, dış ve iç işlerini çok iyi bildikleri için görüşlerini arz ederlerdi. Bu toplantıların en mühimi, **II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı** kaldırmak için yaptığı geniş çaplı «**Meşveret Meclisi**» (**Danışma Kurulu**) olup, **Türk Tarihi**'nde «**Vak'ay-i Hayriye**» adıyla anılan, bir olayın yaratıcısı olarak geçmiştir. **Sultan II. Mahmud**, bu **Meşveret Meclisi**'ne eski yeni devlet ve hükümet erkânını, **Sadr-ı Âzam ve Şeyhül'İslâm** aracılığı ile çağırarak, gâyet açık ve hararetli bir dille, ülkenin selâmeti uğruna, son çarenin ocağı temizlemek olduğunu söylemiş ve neticede anılan karara varılmıştır⁽³⁸⁾.

Sultan II. Mahmud Devri'nde kurulan meclisler : Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine, ilk olarak «**Dâr-ı Şûray-ı Askerî**» (Askerlik İşleri Kurulu) adlı bir meclis kurdu. Bundan sonra, **Gülhane'de** «**Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye**» (Hukuk İşleri Yüksek Kurulu) ve **Bâb-ı Âli'de** «**Dâr-ı Bâb-ı Âli**» meclislerini kurdu. Kurulan bu meclislerin vazifeleri; memurların, gerektiğinde mahkemesini yapmak ve hükümet ile şahıslar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları gidermekti⁽³⁹⁾.

Tanzimatta kurulan meclisler : Tanzimat'tan sonra işlerin çoğalmasıyla «**Meclis-i Âli-i Tanzimat**» ve **Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye**» birleştirilerek, yine «**Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye**» adı altında bir meclise dönüştürülmüş ve bu meclis; idâre, tanzimat ve adliyye adlarıyla üç kısma ayrılmıştır. İdâre kısmı; mülkî ve adlî işlere, tanzimat kısmı; kanun ve yönetmeliklere, adliyye kısmı ise; bâzı davalara bakarak işler yürütülmeye çalışılmıştır. Sözü edilen meclis 1867'de tekrar «**Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye**» ve «**Şurây-ı Devlet**» olmak üzere ikiye ayrılmış olup, bunlardan birincisi bugünkü «**Yargıtay**», ikincisi ise «**Danıştay**» karşılığıdır. 1867'de, bir de mâlî işleri yürütmek üzere «**Meclis-i Âli-i Hazain**» adıyla bir meclis kurulmuşsa da, istenilen hizmeti veremediğinden, bir süre sonra dağılmıştır⁽⁴⁰⁾.

Meclis-i Umûmî : Sultan II. Abdülhamid tarafından 31 Aralık 1876 tarihinde ilân edilen ve tarihimize **I. Meşrutiyet** adıyla geçen hareketle, ilk yazılı **Anayasamız** olan **Kanunî Esâsî** yürürlüğe girmiş ve bu Anayasa'ya göre; milletin seçtiği üyelerden meydana gelen «**Meclis-i Mebusân**» ile **Meclis-i Mebusân** üyelerinin üçte biri oranında, **Pâdişâh**'ın seçtiği üyelerden oluşan «**Meclis-i Âyan**», **Meclis-i Umûmî**'yi teşkil etmiştir. Toplama ve dağıtma

(38) E. Ziyâ Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. V, s. 147-150; Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Tarihi**, c. II, s. 263-264; Üçok-Mumcu, a.g.e., s. 249-250.

(39) Karal, a.g.e., s. 153; B. Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, s. 20-21.

(40) Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1976, c. VI, s. 116-122; Pakalın, a.g.e., c. II, s. 429-431'e ve B. Kodaman, a.g.e., s. 21 vd. bakılabilir.

yetkisi **Pâdişâh'a** âit olan bu meclisler, 20 Mart 1877'de **İstanbul'da** toplanmış ve 14 Şubat 1878'de de görülen lüzum üzerine kapatılmıştır. **Sultan II. Abdülhamid'in** tek başına uzun süren idâresinden sonra, tarihimize **II. Meşrutiyet** adıyla geçen ve 1876 Anayasası'nda köklü değişiklikler yapan 1908 Hareketi ile Sultan'ın yetkileri azaltılırken, Meclis'in yetkileri arttırılmıştır. Fakat çok geçmeden **İttihad ve Terakki** Partisi her şeye hâkim olmuş ve demokrasi hayatımız yine duraklamaya uğramış ve **Meclis-i Mebusân** 21 Aralık 1918'de kapatılmıştır. **Mustafa Kemal Paşa'nın** da bilgisi altında, **Ali Rıza Paşa** idâresinde yapılan seçimler neticesinde, 12 Ocak 1920'de **İstanbul'da** toplanan **Meclis-i Mebusân**, 28 Ocak 1920'de tarihî ve millî bir vazife ifâ ederek, «**Misâk-ı Millî**»yi kabul etmiş ve bu hareketinden dolayı 16 Mart 1920'de **İngilizler** tarafından dağıtılarak bir daha toplanamamıştır. Artık bundan böyle, **Anadolu'da** **Millî Mücadele Hareketi'ni** başlatarak, **Misâk-ı Millî'nin** hazırlanıp, kabul edilmesinde mühim rol oynamış olan **Mustafa Kemal Paşa**, bu programa göre, **Ankara'da** millî bir meclis kurup, **Türk İstiklâl Mücadelesi'ni** askerî ve siyâsî yönlerden zafere ulaştıracaktır⁽⁴¹⁾.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (23 Nisan 1920) : I. Cihân Harbi'nde yenik sayılan **Osmanlı Devleti**, **Mondros Mütarekesi** ile teslim olmuş ve ülkemiz **İtilâf Devletleri** tarafından yer yer işgâl edilmiştir. Bu durum üzerine, **Türk Milleti'nin** hâkimiyetine dayanan bir «**Millî Devlet**» olmayı esas kabul eden **MUSTAFA KEMAL PAŞA** ve arkadaşları, önce **İstanbul'da** ve sonra **Anadolu'da** sürdürdükleri sistemli çalışmalarla seslerini duyurmayı başarmışlardır. **Mustafa Kemal Paşa'nın** idâresinde 19 Mayıs 1919'da **Samsun'da** başlatılan **Millî Mücadele Hareketi**, **Amasya Tamîmi**, **Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Türk Milleti'ne** mal olmuştur. **Misâk-ı Millî** programına da esas teşkil eden bu kongrelerde alınan kararlardan başka, bu kararları uygulayarak, başlatılmış olan **Millî Mücadele Hareketi'ni** idâre etmek üzere seçilen «**Heyet-i Temsiliyye**» ye başkanlık eden **MUSTAFA KEMAL PAŞA**, **İstanbul'da** olup bitenleri daha yakından takip etmek için **Sivas'tan** hareketle **Ankara'ya** gelmiştir. **Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin** **İngilizler** tarafından dağıtılması üzerine, hemen harekete geçen **MUSTAFA KEMAL PAŞA**, 19 Mart 1920 tarihli bir seçim genelgesiyle, **ANKARA'da** millî bir meclisin toplanabilmesi için, milletin seçeceği milletvekilleri ile **İstanbul'dan** geçebilen milletvekillerininin **Ankara'ya** gelmelerini bildirdi. **Mustafa Kemal Paşa'nın** genelgesi gereğince **Ankara'ya** gelen yeni seçilen ve **İstanbul'dan** geçebilen 78 milletvekili ile 23 Nisan 1920 tarihinde **Ulus Meydanı'nda** bugün **Türkiye**

(41) E.Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. VIII, s. 496-498; Öztuna, a.g.e., c. VII, s. 136-161 ve 207-251; Üçok-Mumcu, a.g.e., s. 318-321'e bakınız.

Büyük Millet Meclisi Müzesi olarak ziyârete açılan tarihî binada, **TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ** açılmış ve çalışmalarına başlamıştır. Meclis Başkanlığı'na en yaşlı üye sıfatıyla **Sinop Milletvekili Şerif Bey** getirilmiştir. Meclis kürsüsüne gelen ve ilk tarihî konuşmayı yapan **Mustafa Kemal Paşa**, Meclis tarafından tutulması gereken yolu açıklamıştır. **Hâkimiyetin kayıtsız şartsız Türk Milleti'ne âit olduğu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde herhangi bir kuvvetin bulunmadığı** kabul edilerek, «**Millî İrâde**» esas kılınmış ve böylece kesin bir şekilde **demokratik** hayata geçilmiştir. **Mustafa Kemal Paşa'yı** 24 Nisan 1920'de Meclis Başkanlığı'na seçen **Türkiye Büyük Millet Meclisi, 11 Vekil (Bakan)**'dan teşekkül eden bir «**Bakanlar Kurulu**» nun kurulmasını da karar altına almıştır. Meclis Başkanı sıfatıyla **Bakanlar Kurulu'nun** da Başkanı olan **Mustafa Kemal Paşa**, 30 Nisan 1920'de, **Avrupa Devletleri Dış İşleri Bakanlıkları'na** gönderdiği birer muhtıra ile **Türkiye'de, Türk Milleti adına tek söz sâhibi kuruluşun Türkiye Büyük Millet Meclisi ve O'nun Hükümeti olduğunu; İstanbul Hükümeti gibi millî irâdeye dayanmayan bir teşekkül ile yapılacak hiçbir andlaşma ve görüşmenin kabul edilemeyeceğini** kesin bir ifâdeyle duyurmuştur. Artık, **İstanbul yerine Ankara Türk Milleti adına tek söz sâhibi olmuş ve 3 Mayıs 1920'de de tam kadro ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türk Milleti'ni istiklâline kavuşturma yolunda, çalışmalarına başlamıştır**(42).

Mustafa Kemal Paşa'nın idâresinde, **Türk Milleti'nin hür irâdesiyle** teşekkül etmiş ve açılmış olan **Türkiye Büyük Millet Meclisi**, fikrî yapısı, kuruluş şekli ve kendisine tanıdığı hak ve özellikler bakımından **büyük bir inkılâp kuruluşu** ve millî irâdeyi esas aldığından da **demokratik bir yapıya sâhip** olarak; **Türk Millî Mücadele Hareketi'ni** tek elden idâre edecek, en azından «**Misâk-ı Millî**» ile çizilen topraklarımızın ve istiklâlimizin kazanılmasında söz sâhibi olarak rol oynayacaktır. **Türkün mukadderatının, yine Türkün hür irâdesiyle tayin edebileceğini**, bir daha isbat edecek, tarih boyunca kurulagelmiş müstakil **Türk Devletleri** halkasına, yepyeni bir ruh ve yapı ile **TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'ni** ekleyecektir.

(42) Atatürk, Nutuk, c. I, s. 420 vd. ve C. II, s. 437 vd; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ankara 1973, c. III, s. 85-133; B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1970, s. 250-252., Paul Dumont, **Invente La Turquie Modern**, Paris 1972, s. 5-181.